

Кристијан ОЛАХ

(Београд, Институт за књижевност и уметност)

kristijanolah84@hotmail.com

УМЕТНОСТ КАО „РЕЛИГИЈА”

УНУТРАШЊЕГ ПРЕОБРАЖАЈА

(Јана Алексић. *Жудња за лепотом и савршенством: Теургијска димензија књижевноуметничког стваралаштва*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014, 314 стр.)

Жудња за лепотом и савршенством друга је по реду књига Јане Алексић. Иако се њени идејни замци могу уочити у претходној књизи која је у целости посвећена прозном остварењу Горана Петровића, нарочито у епилогу где се говори о Петровићевим духовним вертикалама, сада су се, у петровићевском духу, указале и одређене *разлике*. Опсежна и амбициозна студија о Горану Петровићу у тој је мери теоријским и интерпретативним замасима прекрила његово дело, да је будући Петровићеви проучаваоци неће моћи да заобиђу. За разлику од те, нова есејистичка и књижевнотеоријска књига Алексићеве, која је посвећена „теургијској димензији књижевноуметничког стваралаштва”, уместо да исцрпи своју тему на начин претходне – након чега би уследило атараксично ћутање – у много је већој мери дијалогски, па и полемички, отворена и усмерена. Као и претходна, и ова књига Јане Алексић плени својом ненаметљивом, али снажном ерудицијом, као и оригиналним приступом и храбрим дозивањем великог броја саговорника у помоћ – филозофа, теолога, естетичара и иних теоретичара, од античког до најновијег доба – зарад поткрепљивања основне мисаоне линије, која је одговор на питање има ли књижевност, односно уметност, икаквог смисла. Написана језиком који је конгломерат озбиљног, теоријског дискурса и надахнуте песничке мелодиозности, језиком који би, у орфичком смислу, и камен могао да загреје (а то се објављивањем прве песничке збирке под називом *Тонао камен*, и треће у досадашњем свеукупном опусу Алексићеве, показало као исправно у поетичко-стилском одређењу), но који понекад пати од прегнантности значења – што читаоцу отежава читање, али представља и особени изазов (нецелисходан савременом духу усредсређеном на брзи приступ информацијама) да се непрестано пробија кроз завијутке синтаксе не би ли се назрела тајна која испод тих завијутака нескривено чека – могла би се та књига о жудњи за лепотом и савршенством, и због стила којим је написана, а и не само због тога, означити као контрапрактикум

досезања смисла, среће и свега онога што узбуђује савременог културног и духовног потрошача.

Јана Алексић у својој књизи систематски и методолошки поступно изнедрова на светло дана читаву једну прикривену, можда чак и езотеричну, историју, или, боље рећи, теорију теургије, која се развила унутар европске мисли. Доводећи разнолике и временски и духовно неспојиве мислиоце у блиску везу, кад је посреди тема теургије, ауторка исказује изванредан таленат за уочавање и истицање до тада непостојеће или занемарене хармоније и сагласја између тих мислилаца. Чак и кад су ставови одређених мислилаца у неким појединостима недовољно сагласни, како између себе, тако и према основној замисли ауторке, они ту нису без разлога и на ширем плану се у ту замисао ипак уклапају. Разлике у мишљењима, које од Платона до Дериде свакако морају постојати, не противрече припадности аутора тих мишљења истој духовној породици: јединства нема без разлике. Дијалог који ауторка успоставља са читавом традицијом мислилаца (а то је традиција коју је она или открила или, можда, убедљиво конструисала), понекад је полемичан, али је чешће сведен на призивање саговорника који би је подупрли у властитом трагачком и мисаоном напору усмереном на осветљавање теургијске тајне. Стога би основни методолошки поступак који је ауторка у овој књизи употребила могао да се означи као мајеутички: изнедровање сагласја у буци несагласности. Скривена иза нараторског „ми”, покренута ведрим и оптимистичким импулсом, ауторка је у својој књизи преузела улогу савремене Беатриче која скептичног читаоца кроз дванаест поглавља метафорички води за руку – уз одређена понављања и враћања – рајским сферама насељеним безбројним цитатима о естетици и теургији, насталим у распону од више од два миленијума.

Теорија теургије представља особену метанарацију којој, очигледно, ни критичко-нихилистички постмодернизам није могао ништа. Може се поставити питање колико је та метанарација, по томе како је представљена, резултат ауторкиног оптимизма и вере (или наде) у смисао књижевноуметничког стваралаштва, а колико резултат „објективног”, ако је такво могуће, сагледавања дејства уметности на личност и свет у коме личност обитава. Да ли је, другим речима, уопште могуће заузети „објективан”, научни став спрам проблема теургије, а да је такав став изнад сваког оптимизма или песимизма? Да ли би, с тим у вези, била могућа песимистичка теорија теургије, која би или негирала било какав удео уметничког дела у естетском и етичком преображају света и душе човекове, или би тај удео бар у великој мери довела у питање?

Поменуто супротстављеност оптимистичког и песимистичког погледа на свет (и уметност) ауторка разрешава увидом да теургијско дејство зависи искључиво од тајанствене и несвесне спремности реципијента да се препусти уметничком делу и могућ-

ности да га оно мења. Не сви, већ само *неки* људи, који имају дар за то, могу суделовати у теургијском преображају. То значи да сила теургије зависи од човека, и то појединачног човека, а не од дела; дело је само по себи неутрално. Тако ауторка назначавала обресе једне имплицитне „религије” уметности, „религије” која је персоналистичка, јер подразумева, као искупитељско-преображењски, развој личносне и истинитосне заједнице (у смислу калокагатије – јединства Истинитог, Доброг и Лепог) рецепијента и дела. Реч је о сагледавању уметности као религијског феномена, о афирмацији и универзализацији уметничких потенција ка оној области духа која је намењена религији, која личност из иманенције преводи у трансценденцију. Визија света коју ауторка конституише и у оквиру које самерава разнородне естетичке и философске постулате, при чему не губи ништа од властите самосвојности, јесте визија која је изграђена на темељима православног учења. Тиме се она уписује у један од важних, иако помало скрајнутих, савремених мисаоних токова у којима се предмет проучавања не посматра са висине теоријских апстракција и прикривених идеологија, или из дубине традиције – што све може да има своју вредност и значај – већ, шире од тога, из саме онтологије стварности, из перспективе вечне Истине и личности која је њен одраз, лик и подобие.

Сагледавање уметности као особене „религије” има епохални значај, јер, ако се уметност развила у дослуху са религијским култом, или било каквим, па и најмањим, религијским импулсом, да би се, након службовања религији, временом од религије у потпуности одвојила, као да је у данашње време, које почиње модернизмом, испунила свој историјски лүк, али у перпетуираном смислу: сама уметност је заузела испражњено место које је религија у јавном и интимном животу некада заузимала. Ту саблазан Јана Алексић разрешава тако што инсистира у одбрани уметности као „мале”, искључиво овострани, назови-„религије” и њених естетичких, етичких, истинитосних, метафизичких и онтолошких домета. *Жудња за лепотом и савршенством* је одбрана уметности, књижевности и стваралаштва, потекла из теоријски осмишљеног и, надасве, поетског бића ауторке. То није само одбрана „духовног живота”, већ и „егзистенције у којој пребива бољи човек”, егзистенције књижевноуметничког дела која „истовремено открива и прониче у непрегледну и недостижну дубину и ширину човекове душе” (10). Одбрана књижевности и стваралаштва представља, тако, одбрану човека и саме човечности. Стога књига Јане Алексић није само проницљив увид и синтеза естетичке мисли од најстаријих времена до данас, већ оригиналан, али искошен, поглед на антропологију и тајну човековог бића. „Теургијска димензија књижевноуметничког стваралаштва” – што је поднаслов књиге – није ништа друго до драгоцен дар који је неким људима дат да помоћу њега не оправдају само биће књижевноуметничког дела или чин стваралаштва, колико саму човечност, и њене највредније а скривене потенцијале.

Основно полазиште Јане Алексић, кад је посреди проблематично питање спасења или искупљења уметника или рецепијента помоћу уметности, може се сажети речима светогорског игумана Василија Гондикакиса, који каже да се спасење човека „поима и доживљава као узимање учешћа и преображење у иконску лепоту” (21), а том преображењу човека у иконску лепоту, како додаје ауторка, иако не постоје гаранције за спасење, несумњиво доприноси уметност. Али, ако се још једном нагласи да се спасење „поима и доживљава [...] као преображење у иконску лепоту [истакао К.О.]”, а лепота је, како то каже Ромило Кнежевић, „апофатичка пројава или епифанија Истине у творевини” (Кнежевић 2011: 144), то значи да спасење јесте преображење личности у Истини или кроз Истину, али се, уместо тога, дискурзивно „поима и доживљава” као преображење у лепоту. Може се закључити да је преображење у иконску лепоту једна од метафора спасења, а да је уметност, која теургијским дејством доприноси том преображењу, напор да се делић те метафоре онтологизује и као естетска катарза доживи у оностраној, иманентној егзистенцији.

„Уметност се тако”, у визури Јане Алексић, „исповестљава као механизам преображаја света, преображења и оног који ствара и оног који стваралачки акт перцепује” (32). Можда би тим речима, како не би дошло до забуне, требало додати „потенцијални механизам”, јер је имплицитни захтев уметности за преображајем света остварив само код оних стваралаца и рецепијената који, захваљујући склопу своје личности, том захтеву могу да се на ваљан начин одазову. Другим речима, као што су, према хришћанском учењу, дар молитве, дар покајања и дар суза управо то што им име говори – дарови, тако је и уметност дар који на истински и аутентичан начин не уме свачије срце да присвоји и прими. Да ли је тако нажалост, или је добро што је тако – нека остане отворено питање. Уметност, односно књижевност, и у стваралачком и у перцептивном виду, представља подвижнички дар, што и ауторка констатује у својој књизи (44), а јасно је да, сагледано у домостроју спасења или изван тога, није свака врста подвига свима подједнако намењена.

Иако ауторка говори о књижевности и уметности у универзалном смислу, повлашћени фокус њеног теоријско-синтетичког бављења представља период модернизма, уз кратке излете у постмодернизам и постпостмодернизам, при чему је у корпус своје књиге, ради поткрепљења одређених ставова (осим мањих реминисценција о писцима који припадају модернизму у ширем смислу, попут Његоша, Достојевског, Сартра, Камија и тако даље), уметнула и илустративне огледе о Исидори Секулић, Новици Тадићу, Војиславу Карановићу, Иви Андрићу и Слободану Тишми, истакавши метапоетичку раван већине тих аутора. Кад говори о књижевности модерног доба, књижевности која је наводно најдаља од метафизичке Истине, која је, тежећи аутономности, изневерила своју иконску димензију, ауторка, упркос свему

томе, проналази одлучне разлоге да брани и такву књижевност: „Демаскирање човекове пале природе, па и по цену антрополошког песимизма, зарад познавања Бога у човеку и стремљења ка њему, један је од улога књижевности и свеколике уметности модерног доба” (48). Књижевност модерног доба је утолико важнија од књижевности претходних епоха зато што, иманентно есхатолошки, окреће, или враћа, човека самом себи, али не као „ономе што јесте, већ као ономе што из своје створености треба да оствари, дакле – да буде” (54). Буђењем жудње код „модерног субјекта за проналаском сопства и бољег света” (76), света који још не постоји али је захваљујући стваралаштву могућ, као и за покушајем да „продуби и оплемени димензије стварности” (139), односно за проналаском начина новог гледања на стварност (јер преображен свет није ништа друго до другачија, продубљена перцепција стварности), књижевност назначује човекову истинитосну, есхатолошку сврху и усмереност у слободи, као и могућност да се преобрази уз помоћ досегнуте и освојене лепоте. Смисао уметности и стваралаштва је духовна, унутрашња рестаурација преображеног света у лепоти, или, речима Ридигера Зафранског, заснивање смисла „тамо где можда никаквог смисла нема” (290). У том контексту треба разумети и опаску Ивана В. Лалића који је посведочио да његове „песме покушавају да свету кажу да, хватајући се укошта са заводљивом представом о општем бесмислу света” (259). Међутим, ауторка наглашава да такав, ведри, учинак књижевности на модерног субјекта није једини, већ да је делатно поље књижевности попут безличне силе чију вредност одређује рецепијент, који, захваљујући склопу сопствене личности, као и могућности да на ваљан начин ослушне оно што му књижевност поручује, може да је доживи и присвоји на добар, али и на лош начин:

Из духовно-историјског понора и празнине, он [појединац модерног доба] може изаћи или као преображени богоделатни поборник надахнућа и победник нужности, или као самонадахнути интелектуални егоцентрик који песимистички настројен слави парцијалност индивидуалности (154).

Неће сваки стваралац, ма колико био добар, или рецепијент, ма колико био пажљив, доживети дело у својој теургијској димензији. Теургија је привилегија даровитих и изабраних. Јана Алексић разуме и употребљава појам теургије као „естетичке инкантације” (11), као „вишег смисла лепоте” и „облика екстазе”, као „објаве суштинске истине овог света” (12). Она истиче да је теургија –

[...] заправо естетска радост коју дело производи и за читаоца, и за аутора, како током самог стварања једног књижевноуметничког дела, тако и по његовом физичком краткорочном окончању. Јер, ако је истинско, стваралаштво, заправо, као порив и као позив, никада не престаје (191).

На питање како је то могуће, како књижевноуметничко дело теургијски делује, ауторка одговор проналази у феномену катарзе. Осим што је теоријски разјаснила појам катарзе, однос тог феномена и трагичне кривице, при чему је на примеру Христовог страдања и васкрсења показала како се катарзична „осећања страха и сажалења преиначују у радост и усхићење” (209), ауторка је у једној фусноти предочила, у полуисповедном али и научно прецизном тону, како је сама доживела катарзу гледајући једну позоришну представу по Ибзеновој драми. Катарза *трансцендира* човека (уметника или рецепијента) и дарује му смисао у иманенцији: тиме се испуњава теургијски круг и смисао стваралаштва: трансценденција у иманенцији. Жудња за трансценденцијом је религиозна по свом карактеру, па се управо због тога савремена уметност и књижевност могу представити као особена супституција религије. Говорећи о модерној књижевности и њеној естетичкој супремацији науштрб етичке и религиозне димензије, ауторка истиче да су те две занемарене димензије ипак унеколико и даље присутне:

Тако се намеће питање да ли се ради о одсуству религиозности или о њеном испољавању посредством једне другачије духовности, која ће одговарати изазовима духовног амбијента времена из којег проговара, као и човеку који жели другачију, аутентичнију манифестацију књижевноуметничког оспољавања сопствене духовне стварности (220–221).

Кад се ауторка при крају књиге, тврдећи да и сама „у духу постутопијског наивног сентиментализма [...] полаже веру у месијански смисао уметности” (279), буде вратила проблему спасења помоћу уметности, она ће истаћи следеће виђење: „Уметност којом се уметник бави јесте један домен [...] егзистенције који се у процесу стваралачког чина његовом духу отима, јер се оваплоћује, објективизује и настаје за Другог, који ће то дело у тренутку рецепције присвојити за себе” (278). Ту мисао она ће закључити једном дубоком и провокативном тврдњом – можда чак и јеретичком: „У отуђењу савршене уметничке стварности – уметник се може спасити” (278). Спас уметника био би у томе што није подлегао стваралачкој сујети и ароганцији, већ што је своје дело несебично оставио Другима на дар, попут Андрићевог ћутљивог везира. Да би се уметник спасао својом уметношћу мора се од ње отуђити, не би ли таквим делом љубави узвратио самоме животу. Али, тиме ипак није дат коначан одговор на питање спасења помоћу уметности. Јана Алексић ће на крају то и сама имплицитно признати – речима да нам остаје „ведра нада да књижевноуметничко дело не проноси теургијску енергију само за онострану егзистенцију, већ унапређује и уздиже људски дух, бар на почетном, естетском нивоу, за боравак и успење на оном свету” (288).

Као што је, према речима Бошка Телебаковића, „’прича’ о лепом [...], као и све друге ’приче’, говор о нама”, дакле једна метанарација која се може ишчитавати и на личном плану, који подразумева оптимистичко или песимистичко залеђе, тако се и *Жудња за лепотом и савршенством* може осмотрити у аутобиографском кључу, као лична, интимна поетичка исповест ауторке о смислу књижевноуметничког стваралаштва – „прича” о њој самој. Тиме би се, међутим, ипак начинила велика штета самој књижи и њеним разгранатим теоријским, философским, теолошким и другим мисаоним дометима, па би ваљало, сходно уверењу или нади саме ауторке, посматрати то дело као засебно биће, од ауторке отуђено и препуштено радозналости читалаца. Треба још напоменути да се речена жудња из наслова књиге уопште не мора односити само на књижевноуметничко стваралаштво. „Жудњи за савршенством и лепотом је склона свачија душа, без обзира на таленат, снагу имагинације, важећу естетичку парадигму или идеологију одређене епохе” (135). Та жудња (као таква) може се, дакле, задовољити и на другим местима, но, ипак, нигде на тако узвишен начин као у бићу књижевноуметничког дела. Само књижевност омогућује такво преумљење и преображење властите душе спрам света који је окружује, да је након тог преумљења у егзистенцији могуће живети Поезију. *Жудња за лепотом и савршенством* је књига једне благе и преображене душе, чији се глас претапа у поезију, и који, на почетку збирке *Тонао камен*, најављује: „Да паднем у ширину / Тог неочекиваног света / Који чека да га заволим” (Алексић 2014: 7). Шта то значи? Ако смо, како наглашава Василије Гондикакис, створени из љубави, која је жртва и принос, онда се и спасавамо „истим покретом љубави и приноса себе из благодарности према Њему [Христу], који нас је први заволео” (234), и ако уметност онемогућује испољавање такве љубави у пуној мери, онда је она сведочење тога трагичног расцепа, не између жудње за лепотом и савршенством, већ између жудње за љубављу и света коме је та љубав намењена, света који ту љубав чека. Само ретки духови тај расцеп могу да превладају. Јана Алексић је својом поезијом и књигом о теургији доказала да таквим, ретким, духовима несумњиво и сама припада.

Литература

Алексић, Јана. *Тонао камен*. Чачак: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”, 2014.

Кнежевић, Ромило. *Време и сазнање: теолошко читање Марсела Пруста*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду – Институт за теолошка истраживања, 2011.